
Методологія та соціологія науки

М.О. Шкєпу

Суперечності історії науки та науки історії як антиномії сучасного теоретичного мислення

Аналізуються зміни сутності науки як системи та наукового пізнання, викликані сучасними реаліями, їх (науки та пізнання) взаємодія з іншими формами суспільної свідомості та суспільного буття (три логічні ситуації суперечності науки та історії, взаємообумовленість та взаємотрансформація останніх, особиста феноменологія науковця як форма індивідуалізації сенсу історії тощо).

Перша логічна ситуація вказаної проблеми виглядає таким чином: суперечність науки та історії в її фундаментальному визначенні, в якій вона постала сьогодні, можна окреслити як „суперечність в суперечності”. З одного боку, вона постає як антиномія, коли історія рухається, не спираючись на використання наукових закономірностей (тобто — ігноруючи науку), а наука перебуває в стані невиправданого абстрагування та самоізоляції від соціально-економічних (і відповідно — політико-ідеологічних) мотивів та наслідків її опрідметнення в системі координат сучасної історії. З іншого боку, така антиномія постає одночасно як внутрішня суперечність, оскільки саме ця історична система соціально-політичних координат, будучи зумовленою необхідністю переходу до інформаційно-технологічного способу виробництва, потребує перетворення науки на *безпосередньо продуктивну силу* (не тільки в технологічному розумінні, але й в значенні способу мислення „робочої сили”, яка обслуговує такі продуктивні сили), а наука вимагає принципово якісних змін у своєму практичному самообґрунтуванні.

Ця антиномічна суперечність (чи внутрішня суперечність даної антиномії) при удаваному віддаленні від внутрішніх суперечностей сучасної науки в цілому як системи є первинною засадою для їх розв’язання при одночасному розв’язанні сучасних та майбутніх антагонізмів історії. Російський вчений, експерт в області комп’ютерних технологій Ю. Затулівітер обґрунтовує феномен взаємообумовлення та необхідної взаємотрансформації науки та історії таким чином: „Епоха домінування моделі послідовного рахунку — найпростішої схеми машинного рахунку — завершується. <...> Просторова, функціонально більш могутня єдина модель йде на зміну простішій моделі послідовного рахунку. Вона має стати науковою основою та гарантом „безкровного” переходу до єдиного інформаційного простору. <...> Проте з вичерпаністю природних ресурсів і розвитком інфраструктури прогресивне значення приватної власності зменшуватиметься. Історичні можливості приватної власності обмежені. Сьогодні виразно окреслені їх межі. <...> Можливо, саме комп’ютерний світ готується зробити

© М.О. Шкєпу, 2007

історично незворотний крок до соціалізму, що донині є недосяжним” [1]. Окреслення цієї фундаментальної межі „самостійності” науки та історії є виявом того явища, що *розв’язання суперечності науки та історії неможливе із засад принципів історії науки чи класичної історії, тобто із засад еволюції продуктивних сил в їх історико-практичному (матеріальному) чи науково-теоретичному (ідеальному) значенні.*

Друга логічна ситуація зазначеної проблеми безпосередньо впливає з першої і полягає в тім, що перехід до інформаційно-технологічного способу розвитку історії в контексті сукупності породжених ним соціальних проблем та передбачених у майбутньому соціальних конфліктів (разом з накладанням на попередні „мережива” проблем, викликаних знищенням науки в просторі країн колишньої соціалістичної системи, що пов’язано зі знищенням їх економіки) не може не супроводжуватися перетворенням науки на безпосередню продуктивну силу ідеології. Саме тут слід шукати подвійну причину: 1) намагання політичної влади орієнтувати науку на себе, зробити її „провладною наукою”, ототожнювати апарат науки з апаратом влади (засоби — від „приручення” вищої наукової еліти привілеями та почеснями, які, що сьогодні є очевидним, не відповідають їх науководослідницьким результатам, до застосування специфічної форми погроз). У випадку непокори виникають ситуації, подібні до наступної: „Загальновідомо, що вчений, який працює для уряду чи для промислової фірми, ніколи не висловлює публічно своєї позиції, якщо немає наказу начальства виступити на захист інтересів організації. І, звичайно, начальство може змусити виконати цю умову, в чому могли переконатися на власному досвіді чимало науковців. Наприклад, як у Великобританії, так і в США експерти в галузі ядерної енергетики, які публічно висловили свої технічні сумніви, миттєво позбавилися

роботи” [2]; 2) намагання орієнтуватися на науку виключно в царині ідеологічних технологій („онакувати ідеологію”), в першу чергу в сфері маніпулювання суспільною свідомістю з метою укорінення своїх хибних засад в просторі соціальної свідомості.

У цій логічній ситуації стає очевидним якісно новий аспект відчуженого співпадіння „інтересу” історії як інтересу влади та „інтересу” науки: а) її використання в ідеологічних вимірах спрямоване також і на її знищення як системи знання (і в фундаментальному, і в прикладному значенні); б) система влади, котра намагається обґрунтувати себе через маніпулювання суспільною свідомістю, розуміє штучність своєї суб’єктивної основи, тобто відсутність об’єктивних засад для власного існування, використовуючи науку ненауковим способом і з антинауковою метою. Йдеться про якісно новий аспект „перехрещення” логіки науки та логіки історії, тут не повторюється класичний варіант впливу наукової „картини світу” на суспільну картину такого впливу з усіма його класичними варіаціями, в тому числі на рівні ідеології — на суспільне буття.

Ця друга логічна ситуація, що стосується факту ідеологізації науки, говорить про більш глибокі процеси, які відбуваються в основі взаємодії науки з рештою форм суспільної свідомості в межах ідеології: з мистецтвом — в просторі способів дії ЗМІ; з мораллю — в просторі індивідуального самовизначення вченого, коли складається ситуація, що «прикметник “вчений” знищує іменник „людина”» (Герцен); з релігією — коли наука підживлює релігію, а сама впадає в особливу форму містики („Нині ідеалізм, який раніше був метафізичним, став наукоподібним чи уявляє себе таким”, — писав М. Бердяєв ще 1914 року у праці „Смисл творчості”. — „Так створюють для науки об’єкт по суті позанауковий і зверхнауковий, а цінності досліджують методом, якому вони непідсудні. Наукову цін-

ність не тільки не можна дослідити, але не можна знати і вловити” [3, с. 275]); з філософією — коли в просторі усіх періодів позитивізму відбувається „обернений” взаємовплив криз методології сучасної філософії та методології сучасної науки. Разом із даними взаємотрансформаціями (науки та всіх форм суспільної свідомості) слід простежити логіку (так само „обернену”, що не піддається прямій рефлексії) впливу на маніпульоване суспільне буття, в першу чергу через „економічний базис” як простір предметності науки. Для сучасної наукової самосвідомості (коли треба зрозуміти, що цей базис сьогодні виходить за межі окремої країни, а тому деструктивне ставлення окремих держав до неї (науки) можна і слід розуміти виключно в контексті інтересів пануючих у сучасному світі держав щодо світового „економічного базису” як єдиної міжнародної системи) виступає абсолютною необхідністю усвідомлення суспільно-практичних засад для можливості власного майбутнього та практичного ставлення до них.

Другий висновок, який випливає з цієї логічної ситуації, полягає в тому, що по своїй функціональності наука виходить за межі природознавства і, тим самим, виходить за рамки самої себе: відбувається вихід форм суспільної свідомості за їх класичні рамки „функціонування”, в тому числі і науки. Як суб’єктивований простір соціального буття наука може стати безпосередньою продуктивною силою (у розумінні універсального способу мислення цілісної людини) за умови практичного перетворення принципів форм суспільної свідомості на принципи життєдіяльності окремої людини. Це означає, що за своїми сутнісно-людськими ознаками наука вже не вміщується в просторі класичної історії і вимагає їх подолання.

Третя логічна ситуація безпосередньо зумовлюється першими двома і полягає в тому, що необхідність виходу науки за еволюційні межі „історії науки” не пе-

редбачає ігнорування останньої, а передбачає і навіть вимагає „зняття” (Гегель) її логіки в логіку мислення. Йдеться про те, що дотепер залишається гострою методологічною проблемою виведення „вузлових” (для формування універсального способу мислення людини XXI століття) моментів *логіки розвитку науки*. Сумарний підхід тут не може бути ефективним, історію науки слід знати, але слід знати також, що „багатознайство не навчає розуму” (Геракліт).

Це, безперечно, дуже складна справа, але така складність не може бути аргументом для сумнівної відмови від вирішення цього завдання. Логічними засадами для його розв’язання повинні стати два принципи, які представниками природознавства не сприймаються через їх „занадто філософську абстрактність” (як, на жаль, до цих пір ними сприймається філософія), а представниками філософії ці принципи не наповнюються єдністю багатоманітного в його природничо-науковому змісті через фрагментарні, не завжди глибокі знання та розуміння феноменів історії науки.

Перший принцип полягає у дослідженні генези сходження *логіки науки* до *науки логіки* (назва праці, в якій Гегель довів закони всезагального розвитку світу, в тому числі місце законів розвитку природи у цьому сходженні, зовсім не випадково означена ним як „Наука логіки”). Повертаючи цю проблему зі сфери об’єктивного ідеалізму Гегеля до реального історичного процесу, визначимо такий принцип як необхідність розв’язання суперечності *логіки історії науки* та *науки логіки історії*. Оскільки ж на субстанційному рівні історії абсолютна суперечність світу як „тотожність мислення та буття” проявляється еволюційно як суперечність *логіки історії* та *історії логіки*, то стає очевидним, що „вузлові моменти” логіки науки можуть бути виведеними через їх співпадання з вузловими моментами історії логіки та з вузловими мо-

ментами матеріально-виробничої, пред-метно-практичної історії.

Це твердження обґрунтоване історією співпадання зміни основ філософської методології та основ методології природничих наук, хоча такі співпадання кожного разу (починаючи з античності й до класичної німецької філософії) відрізнялися за змістом та принципами. Попри те, Декарт вивів третій напрямок в системі координат, виходячи з припущення, що між ідеальною („мисленням”) та матеріальною („тіло”) субстанціями повинно існувати щось „третє”, що їх об’єднує; Лейбніц вивів диференціальні-інтегральні обчислення зі своєї концепції про монаду як ідеальну частинку, що лежить в основі будови Всесвіту („ніщо”, яке має буття, і цим буттям у кількісному вираженні буде нуль, нуль як буття „ніщо”; а „річ”, яка утворюється з певної, внутрішньої пов’язаної сукупності монад, має своїм кількісним буттям одиницю; і „нескінченно мале” співпадає з „нескінченно великим” не метафізично, а в процесі перетворення форм буття в субстанцію, а субстанції в окремі форми буття. Насправді, „безкінечність” не є величиною, а тому вона не може бути ані „малою”, ані „великою”, і про співпадання останніх можна говорити лише на рівні їх взаємопереходу).

Другий принцип у розв’язанні цього завдання виглядає не менш „абстрактним”, але саме його здійснення як в науковому дослідженні, так і у виведенні логіки науки може дати єдину можливу ефективність. Він сформульований Ф.Енгельсом під час дослідження проблеми „тотожності” як принципового та методологічного „початку” німецьких класичних систем філософії. Коли стало ясно, яким чином у пізнанні відбувається співпадання „логічного” та „історичного”, сходження від абстрактного до конкретного, розвиток як виникнення та розв’язання суперечностей і, врешті-решт, співпадіння „початку” та „кінця” як завершене

„коло становлення”, Енгельс дійшов висновку, що „...тільки розташовуючи весь процес в діаметрально протилежному порядку, ми отримуємо картину того, що відбувається насправді” [4].

З цієї логічної ситуації випливає, що виведення логіки науки з метою виведення основних принципів та „теоретично-практичних сходників” формування універсального способу мислення є неможливим на засадах і в просторі природознавства, „окремих” наук, а *потребує включення такої логіки в логіку сходження світу як культурного простору та часу*. У першу чергу — в логіку ідеального сходження світової культури, адже, стверджував Гегель: „У цьому виявленні всезагальності мислення і полягає цінність культури” [5, с. 83]. Такий рух передбачає гносеологічну генезу людини від рівня „неосвіченої точки зору” до оволодіння нею „науковою філософією”. Якщо ж не відбувається саме така генеза, виникають суперечності вже феноменологічного порядку в межах самої науки і в межах „технократизації” суспільних цінностей та самого мислення.

Яскравим обґрунтуванням суперечності першого типу виступає описана румунським філософом ХХ століття К.Нойкою в його праці „Шість хвороб сучасного духу” [6] теоретична хвороба „католії” (від старогрецького „взагалі”) як „хвороба досконалості”, що особливо відноситься до наукового пізнання. У науковому пізнанні, як виводить Нойка, у феноменологічному аспекті першими поставали „хворими на досконалість” абсолютний простір та час: «Час поставав як глибока метафізична іронія і в його розумінні Ньютоном стверджував себе *через даний час*, щоб побачити власну хибність в формі абсолюту: або ж він породжував „дітей миті”, яких знищував так само, як і Хронос. Простір також ставав принципом індивідуалізації через локальні самодетермінації, в той же час заперечуючи які-небудь локалізації. Саме тому аб-

солютний час Гегелем називався „міцнішим і слабкішим”». [6] Оскільки тоді асоціюється за своїм змістом з найвищими процесами, і в першу чергу з процесами пізнання, вона надає людині „найбільш благородну, але й незрівняно важку форму” разом з деградацією, яку сучасність внесла в найвищі кульмінації культури, та релятивізмом у пізнанні будь-якої загальної міри, — пояснює Нойка. Людина звільнилася від туги за досконалістю і, таким чином, від однієї з форм тодетії. „Але знов-таки сталося дещо несподіване: якщо через точне пізнання розпалися хмари будь-якого зовнішнього абсолюту, то у самої людини, яка пізнає, залишився абсолют точності. Всі досконалості розпалися через пізнання, але залишилося прагнення до досконалості самого пізнання. Потреба в абсолютній точності знайшла свій негативний образ у символічній логіці, ідеал якої полягає в тому, що вона знаходить великі недосконалості у всьому, що було ствердженням логосу (в першу чергу в природних мовах). Хоча доходить у таких виявленнях до виокремлення суперечностей та парадоксів навіть у математиці. Таке прагнення не може не перетворитися на хворобу тодетії через муку неспроможності знайти для міри всезагального індивідуальну міру і, таким чином, вони змушені їх видумувати або пропонувати у формі ідеальних моделей. У своєму внутрішньому зв'язку з автоматичними системами, на службі в яких вона знаходиться, символічна логіка виражає у чистому вигляді первинність загального над тим, що може бути індивідуальним, і, таким чином, первинність точності, механічно-раціональної досконалості, під якими все ж таки натуральна істота ризикує своїм упорядкуванням перед неупорядкуванням. Дійсно, в науці людина повинна бути деякою відсутністю, як і все, що є індивідуальним. Будь-яка наука є редукуванням деякої багатоманітності до єдності, тобто деяких явищ до всезагальності. Головна проб-

лема полягає в тому, що багатоманітність природних явищ слід пізнати як загальний порядок та істину. Індивідуальне як таке, як і Велика людина, постають у дужках перед істиною пізнання” [6, р. 53—54]. Неординарне бачення Нойкою місця наукового пізнання в класичному лабіринті категорійного співвідношення необхідності та свободи, як і відображення необхідності в просторі науки як форми випадковості, має непересічне значення для розуміння сучасних особливостей феноменологічного становлення людини. Виявляється, що в цьому просторі найважливішою постає *особиста феноменологія науковця* як форма індивідуалізації сенсу історії (не плутати з підміною сенсу історії сенсом індивідуалістичних прагнень інтелігенції взагалі, коли власна „досконалість” розуміється за рахунок та на фоні недосконалості світу в цілому та поверхово-елітарного презирства до нього!). Річ у тім, що в просторі феноменології науковця, якщо він дійсно є великою — всесвітньо-історичною — за своїми прагненнями людиною, стирається відома межа між „істиною-пристрастю”, як її тлумачив Сократ („людина повинна ототожнюватися з істиною, яку вона пізнала через її практичне здійснення”), та „нейтральною істиною”, яку пропонував Бекон і яка, в такій дефініції, увійшла в усі енциклопедії. Дефініція істини Беконом як „тотожність об'єкту та суб'єкту”, з якої виключаються будь-які людські почуття, припускає байдужість до знання на рівні його історичного використання. І справа не в тім, аби гальмувати процес пізнання через відчужену форму використання його результатів. Справа в тім, що великий науковець не може абстрагуватися від суспільно-історичних та політичних систем координат, які перетворюють надбання науки у засіб знищення людства. Інакше кажучи, не можна постати великим науковцем поза тим, аби стати великим громадянином. І тут, на феноменологічному

рівні, наука та історія перестають бути антиноміями.

Феномен же технократичного мислення не тільки окреслює собою чисто прагматичне співвідношення науки та історії, але й виступає наявним буттям деструкції людського мислення, моралі та, власне, історичної перспективності. Підміна знання інформацією, примат засобу над метою та окремої мети над загальнозначущими цінностями, погляд на людину як

на об'єкт, що програмується, а не як на особистість, ідеологія штучного інтелекту, якому довіряється вирішення глобальних проблем, духовна спустошеність технократичного мислення, яке плондруюче діє на культуру в цілому, — невеликий перелік відчужених характеристик, які є властивими сучасному суто прагматичному ставленню історії до науки та науки до історії. За ними — спустошена людина, втрачена історією та наукою.

1. *Затуливетер Ю.* Компьютерная революция в социальной перспективе //Альтернативы. — 1996/7. — № 4. — С. 93—95; 98—100.
2. *Кара-Мурза С.* Идеология и мать ее наука. — М.: Алгоритм, 2002.
3. *Бердяев Н.* Смысл творчества. — М., 1989.
4. *Энгельс Ф.* Шеллинг и откровение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т.41. — С.197.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права. — М.: Мысль, 1990.
6. *Noica C.* Sase maladiei ale spiritului contemporan. — Buc.: Humanitas, 1996.

Одержано 15.02.2007

М.А. Шкену

Противоречия истории науки и науки истории как антиномии современного теоретического мышления

Анализируются изменения сущности науки как системы и научного познания, вызванные современными реалиями, их (науки и познания) взаимодействие с другими формами общественного сознания и общественного бытия (три логические ситуации противоречивости науки и истории, взаимообусловленность и взаимотрансформация последних, личная феноменология ученого как форма индивидуализации смысла истории и др.).

Т.Г. Русяева

Еволюціонізм як методологічний принцип розвитку науки

Обґрунтовується застосування еволюціонізму як методологічного принципу розвитку науки. Оскільки наука має неймовірну здатність встановлювати тісний зв'язок між причиною і наслідком, еволюціонізм, застосований як методологічний принцип, не тільки впорядковує понятійний апарат кожної з наукових галузей, але й відіграє важливу роль в подальшій розбудові науки загалом.

Наука як сфера діяльності людини є складним, багатограним і в той же час цілісним явищем. Результатом цієї цілеспрямованої діяльності є вироблення і теоретична систематизація об'єктивних знань про навколишній світ. Найважливішою характеристикою знання є його

динаміка, тобто його ріст, зміни, розвиток. Таку думку висловлювали ще античні філософи, а Гегель навіть сформулював визначення, що „істина є процес”, а не „готовий результат”.

Розвиток знань — складний діалектичний процес, який має певні якісно